

סילבוס לקורס : אגדות יהודיות על הורים וילדים

תשפ"א

שם המרצה : פרופ' דרור בורשטיין

השיעורים יתקיימו בימי שני, סמסטר ב', 15:14-15:15, גילמן ???
שעת קבלה : לפי תאום מראש במייל

dror.burstein@mail.huji.ac.il

חומר קריאה : חומרי החובה לקורס נמצאים בתוך הסילבוס, שיהווה מקראה לקורס. חומרים נוספים ברשימה הביבליוגרפית

תיאור הקורס

רבי טרפון היה כורע ליד מיטתה של אמו והופך את עצמו למדרגה חיה. במקרה אחר הניח את כפות ידיו תחת כפות רגליה כסנדלים. מצד שני, רבי יוחנן נודע כמי שאמר "אשרי מי שלא ראם", כלומר אשרי מי שלא הכיר את הוריו כלל.

בספרות המדרש יש סיפורים על הורים וילדים המוכרים מהמקרא. כך, את סיפור עקדת יצחק, שהמקרא לא מגלה עליו כמעט דבר, ממלא המדרש בדרכים שונות המגלות הבנה עמוקה במערכת היחסים בין בן להוריו. למשל, יצחק מבקש מאברהם לא לספר לשרה על מותו הצפוי כשהיא עומדת ליד בור, שלא תפיל את עצמה לתוכו מרוב צער. ובמקום אחר קובע המדרש: "כל מי שאין לו בן כאילו הוא מת, כאילו הוא הרוס". אחרי הצגת עולם ספרות האגדה בהקשריו ההיסטוריים והרוחניים, גם על רקע ספרות המקרא, נקרא מבחר של ספרות אגדה ובעיקר מדרש על יחסי הורים וילדים כפי שראתה אותם התרבות היהודית לפני 1,600 שנה ויותר. האם יש חדש תחת שמש המשפחה?

דרישות הקורס

נוכחות, רצוי פעילה. הגשת עבודה מסכמת בנושא הקורס.

תאריך הגשת עבודה : במועד ההגשה האוניברסיטאי.

מרכיבי הציון : 80% - עבודה. 20% - תרומה לדיון.

תכנית השיעורים :

מס' השיעור	תאריך	נושא השיעור	קריאה נדרשת (מספרי סעיפים - במקורות להלן)	הערות
1		מבוא תמטי - הריון ולידה בספרות עברית עתיקה	8	-
2		הורים וילדים בספרות האגדה : סקירה זיאנרים שונים : מדרש, משל, מעשי חכמים, אמרות חכמים	3(ב) 4(יז) 5(ו) 7(א)	
3		מבוא, 1 : ספרות חז"ל בהקשריה ; מבוא למדרש	יוסף דן	
4		מבוא, 2 : הורים וילדים בספרות המקרא, עם דגש על עקדת יצחק ; החוק המקראי בנוגע להורים וילדים	גלפז-פלר	
5		מדרש : מדרשי אברהם, יצחק, והעקדה	3	
6		מדרש, המשך		
7		משלי הורים וילדים (מלך ובנו) ; מבוא למשל במדרש	4, שטרן	
8		משלים, המשך		
9		מעשי חכמים 1 : כבנים לאימהותיהם וכאבות לבנותיהם	5	
10		מעשי חכמים 1, המשך		
11		מעשי חכמים 2 : כבנים לאבותיהם וכאבות לבניהם	6	
12		מעשי חכמים 2, המשך		
13		אמרות חכמים על הילדות ועל כיבוד אב ואם	7	
14		סיכום והכנה לעבודת הסיום		

הערה : סדר השיעורים לפי תאריך הוא אופציונלי ונתון לשינויים בהתאם להתקדמות בכיתה.

רשימת מקורות

הערה: תלמידים שאינם מכירים את ספרות חז"ל כלל, טוב יעשו אם יקראו לפני השיעור הראון את ספרה של מירה בלברג המופיע להלן.

1. תלמוד ומדרש

- **תלמוד בבלי**
- מדרשי אגדה: **בראשית רבה, איכה רבה, קהלת רבה, פסיקתא דרב כהנא, פסיקתא רבתי, שיר השירים רבה**
- מדרשי הלכה: **מכילתא דרבי ישמעאל, מכילתא דרשב"י, ספרי במדבר, ספרי דברים**
- **פרקי דרבי אליעזר**
- ביאליק, רבניצקי, שנאן (עורכים), **ספר האגדה**, דביר 2005, עמ' 780-791.

2. ספרות מבוא על ספרות האגדה והמדרש

- אוארבך, אריך, **מימזיס**, מגרמנית ברוך קרוא, מוסד ביאליק 1959.
- אורבך, אפרים, **חז"ל – פרקי אמונות ודעות**, מאגנס 1969.
- בויארין, דניאל, **מדרש תנאים**, מכון הרטמן 2011.
- ---, **הבשר שברוח**, תרגום עדי אופיר, עם עובד 1999.
- בלברג, מירה, **פתח לספרות חז"ל**, האוניברסיטה הפתוחה 2013.
- דן, יוסף, **תולדות תורת הסוד היהודית**, א, מרכז זלמן שזר תשס"ט.
- מאיר, עפרה, **סוגיות בפואטיקה של סיפורי חז"ל**, ספרית פועלים 1993.
- מאק, חננאל, **מראשית לבראשית רבה 1+2**, כרמל 2008, 2010.
- ---, **מדרש האגדה**, מודן 1989.
- ---, **ותאמר בלבה**, ידיעות ספרים 2014, עמ' 41-53.
- ---, **ותאמר גם היא בלבה**, ידיעות ספרים 2018, עמ' 25-34.
- פרנקל, יונה, **מדרש ואגדה**, האוניברסיטה הפתוחה 2009.
- ---, **עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה**, הקיבוץ המאוחד 1981, עמ' 83-115.

- ---, **סיפור האגדה: אחדות של צורה ותוכן**, הקיבוץ המאוחד 2004.
- שטיינזלץ, עדין, **מדריך לתלמוד**, 1984.
- שטרן, דוד, **המשל במדרש**, מאנגלית יוסף עמנואל, הקיבוץ המאוחד 1995.
- שנאן, אביגדור, **עולמה של ספרות האגדה**, מודן 1987.
- שפירא, ענת, **חז"ל עכשיו**, פרדס 2017, עמ' 90-109.

ג. על הורים וילדים במקרא ובספרות חז"ל

- גושן-גוטשטיין, אלון, **אלוהים וישראל כאב וכן בספרות התנאית**, חיבור לשם קבלת תואר ד"ר, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ז.
- וייס חיים; סתיו, שירה, **שובו של האב הנעדר**, מוסד ביאליק 2018 עמ', 86-93.
- ולר, שלומית, **נשים ונשיות בסיפורי התלמוד**, הקיבוץ המאוחד 1993, עמ' 55-65.
- ---, **גוונים של אושר בסיפורי התלמוד**, הקיבוץ המאוחד 2018.
- גלפז-פלר פנינה, **ויולד: יחסי הורים וילדים בסיפור ובחוק המקראי**, כרמל 2006.

- O. L. Yarbrough, 'Parents and Children in the Jewish Family of Antiquity', in S.J.D. Cohen (ed.), *The Jewish Family in Antiquity*, Scholars Press 1993, pp. 39-60.
- David Kraemer, 'Images of Childhood and Adolescence in Talmudic Literature', in: D. Kraemer (ed.), *The Jewish Family: Metaphor and Memory*, Oxford UP 1989, pp. 65-80.
- ---, *Reading the Rabbis: The Talmud as Literature*, Oxford UP 1996.

מקראה לקורס

אתר אינטרנט מרכזי לקורס:

<https://www.sefaria.org.il>

1. הורים וילדים בספרות המקרא: אברהם, שרה ויצחק; אברהם, הגר וישמעאל; החוק המקראי בנוגע להורים וילדים
מקורות: ספר בראשית; גלפז-פלר, ויולד; אוארבך, מימוזיס; מאק, ותאמר; מאק, ותאמר גם

2. מבוא קצר לספרות האגדה והמדרש

מקורות: שנאן, עולמה; דן, תולדות; בויארין, מדרש תנאים; מאק, מדרש האגדה

3. מדרשי אגדה על הורים וילדים: אברהם ויצחק¹

1. [עקדת יצחק](#) [שימו לב: 4 חלקים]

2. "ותאמר מי מלל לאברהם הניקה בנים שרה". כמה בנים הניקה שרה? אמר רבי לוי אותו היום שגמל אברהם את יצחק בנו עשה סעודה גדולה היו כל אומות העולם מרננים ואומרים ראיתם זקן וזקנה שהביאו אסופי מן השוק ואומרים בנינו הוא ולא עוד אלא שעושין משתה גדול להעמיד דבריהם? מה עשה אברהם אבינו, הלך וזימן כל גדולי הדור ושרה אמנו זימנה את נשותיהם וכל אחת ואחת הביאה בנה עמה ומניקתה לא הביאה ונעשה נס בשרה אמנו ונפתחו דדיה כשני מעיינות והניקה את כולן ועדיין היו מרננים ואומרים אם שרה הבת תשעים שנה תלד אברהם בן מאה שנה יוליד? מיד נהפך קלסתר

¹ הערה: בשל ריבוי המקורות בחלק זה ואריכותם, נשתמש בגרסת ספר האגדה (בקיטורים).

פנים של יצחק ונדמה לאברהם. פתחו כולם ואמרו (בראשית כה, יט) "אברהם הוליד את יצחק". בבא מציעא פז ע"א.

3. עד אברהם לא היה זקנה. מאן דהוה בעי למשתעי בהדי אברהם משתעי בהדי יצחק; בהדי יצחק משתעי בהדי אברהם. אתא אברהם בעא רחמי והוה זקנה שנאמר (בראשית כד, א) "ואברהם זקן בא בימים". בבא מציעא פז ע"א.

4. [ישמעאל, הגר ואברהם](#)

4. משלים על הורים וילדים

1. ר' הונא ור' ירמיה בשם רבי שמואל בר ר' יצחק אמרו מחשבתן של ישראל קדמה לכל דבר. משל למלך שהיה נשוי למטרונה אחת ולא היה לו ממנה בן. פעם אחת נמצא המלך עובר בשוק. אמר טלו מילנין וקלמין זו לבני והיו הכל אומרין בן אין לו והוא אומר טלו מילנין וקלמין זו לבני! והיו הכל אומרין [...] אלולי שצפה המלך שהוא עתיד להעמיד ממנה בן לא היה אומר טלו מילנין וקלמין לבני. כך אילולי שצפה הקב"ה שאחר כ"ו דורות ישראל עתידין לקבל את התורה לא היה כותב בתורה צו את בני ישראל דבר אל בני ישראל א"ר בנאי העולם ומלואו לא נברא אלא בזכות התורה שנאמר [\(משלי ג, יט\)](#) "ה' בחכמה יסד ארץ וגו'. רבי ברכיה אמר בזכות משה שנאמר [\(דברים לג, כא\)](#) "וירא ראשית לו". בראשית רבה א, ד.

2. [על השאלה איזה פירות היו לעץ הדעת טוב ורע בגן עדן]. רבי יוסי אומר: תאנים היו, דבר למד מעניינו. משל לבן שרים שקלקל עם אחת מן השפחות, כיון ששמע השר טרדו והוציאו חוץ לפלטין והיה מחזר על פתחיהן של שפחות ולא היו מקבלות אותו, אבל אותה שקלקלה עמו, פתחה דלתיה וקבלתו. כך בשעה שאכל אדם הראשון מאותו האילן, טרדו הקדוש ברוך הוא והוציאו חוץ לגן עדן והיה מחזר על כל אילנות ולא היו מקבלין אותו. ומה היו אומרין לו? אמר רבי ברכיה: הא גנב, דגנב דעתיה דברייה! הדא הוא דכתיב (תהלים לו): אל תבואני רגל גאווה, רגל שנתגאה על בוראו. ויד רשעים אל תנידני, לא

תיסב מני עלה, אבל תאנה שאכל מפירותיה, פתחה דלתיה וקבלתו, הדא הוא דכתיב ויתפרו עלה תאנה. בראשית רבה טו, ז

3. "מזמור לאסוף אלהים באו גוים בנחלתך", לא הנה קרא צריך למימר אלא בכי לאסוף, נהי לאסוף, קינה לאסוף, ומה אומר "מזמור לאסוף"? אלא משל למלך שעשה בית חפה לבנו וסידה וכירה וצירה, ויצא בנו לתרבות רעה, מיד עלה המלך לחפה וקרע את הוילאות ושבר את הקנים, ונטל פדגוג שלו איבוב של קנים והיה מזמר. אמרו לו, המלך תפך חפתו של בנו ואת יושב ומזמר, אמר להם מזמר אני שהפך חפתו של בנו ולא שפך חמתו על בנו. כך אמרו לאסוף תקדוש ברוך הוא החריב היכל ומקדש ואתה יושב ומזמר, אמר להם מזמר אני ששפך תקדוש ברוך הוא חמתו על העצים ועל האבנים ולא שפך חמתו על ישראל, הדא הוא דכתיב: "ויצת אש בציון ותאכל יסדתי". איכה רבה ד, יא

4. "השליך משמים ארץ תפארת ישראל", רבי הונא ורבי אחא בשם רבי תנינא בריה דרבי אבהו, משל למלך שהיה לו בן, בכה ונתנו על ארכובותיו, בכה ונתנו על זרועותיו, בכה והרכיבו על כתפו, טנף עליו ומיד השליכו לארץ, ולא הות מחותיתיה כמסוקיתיה, מסוקיתיה ציבתר ציבתר, ומחותיתיה כולא תדא. כך (הושע יא, ג): "וּאֲנֹכִי תַרְגְּלֹתִי לְאֶפְרַיִם קָחַם עַל זְרוּעֹתַי". ואחר כך (הושע י, יא): "אֲרַכִּיב אֶפְרַיִם יַחְרוֹשׁ יְהוּדָה יִשְׁדָּד לוֹ יַעֲקֹב". ואחר כך: "השליך משמים ארץ תפארת ישראל". איכה רבה ב, ב.

5. שאלו תלמידיו את רבי שמעון בן יוחי, מפני מה לא ירד להם לישראל מן פעם אחת בשנה? אמר להם אמשול לכם משל, למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שיש לו בן אחד. פסק לו מזונותיו פעם אחת בשנה ולא היה מקביל פני אביו אלא פעם אחת בשנה, עמד ופסק מזונותיו בכל יום והיה מקביל פני אביו כל יום. אף ישראל, מי שיש לו ארבעה וחמישה בנים היה דואג ואומר, שמא לא ירד מן למחר ונמצאו כולן מתים ברעב. נמצאו כולן מכוונים את לבם לאביהן שבשמים. בבלי יומא עו ע"א.

6. אמר רבי לוי למה היו ישראל דומין? לאחד שהיה לו בן והרכיבהו על כתפו והיה מוליכו בשוק והיה הבן רואה דבר של חפץ ואומר לאביו קח לי, והוא לוקח לו, פעם ראשונה ושניה ושלישית. ראה הבן אדם אחד, אמר ליה: ראית את אבא? אמר לו שוטה, אתה רוכב על כתפי וכל מה שאתה מבקש אני לוקח לך, ואת אומר לזה ראית את אביו?! מה עשה אביו, השליכו מעל כתפו, בא כלב ונשכו. כך כשיצאו ישראל ממצרים הקיפם הקב"ה בשבעה ענני כבוד שנאמר "יסובבנהו יבוננהו". ביקשו מן נתן להם. כיון שנתן להם כל צרכיהם התחילו מהרהרים ואומרים, "היש ה' בקרבנו?". אמר להם הקב"ה הרהרתם עלי, חייכם שאני מודיע לכם הרי הכלב בא ונושך אתכם. ואי זה זה עמלק, שנאמר "ויבוא עמלק", פרח כהדין זחלא. פסיקתא דרב כהנא ג, א.
7. למלך שהיה לו כרם והקיפו גדר והושיב בו המלך כלב נושכו. אמר המלך, כל מי שיבוא ויפרוץ את הגדר ישכנו הכלב. ובא בנו של מלך ופרץ את הגדר ונשכו הכלב, וכל זמן שהיה המלך מבקש להזכיר חטא של בנו, מה שעשה בתוך הכרם, הוא אומר לו, זכור את שנשכך הכלב. כך כל זמן שהקב"ה מבקש להזכיר חטא[א]ן של ישראל מה שעשו ברפידים, שאמרו "היש ה' בקרבנו אם אין", הוא אומר להם 'זכור את אשר עשה לך עמלק'. פדר"כ ג, ט
8. "ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם" – מגיד הכתוב שנמשלו דברי תורה בסם החיים. משל למלך שהיכה את בנו מכה גדולה, והניח לו רטייה על מכתו. אמר לו: בני, כל זמן שרטייה זו על מכתך – אכול ושתה מה שהנאתך, ורחוץ בין בחמין בין בצונן – ואין אתה ניזוק; ואם אתה מעבירה – הרי אתה מעלה נומי! כך אמר להם הקב"ה לישראל: בני, בראתי לכם יצר הרע – בראתי לכם תורה תבלין. כל זמן שאתם עוסקים בה – אינו שולט בכם, שנאמר (בראשית ד) "הלא אם תטיב שאת". ואם אין אתם עוסקים בתורה – הרי אתם נמסרים בידו, שנאמר (בראשית ד) "ואם לא תטיב לפתח חטאת רובץ". ספרי דברים, מה.
9. "יען כי מאסתם את ה' אשר בקרבכם", מושלין אותנו משל למה הדבר דומה – למלך שהיו בניו ועבדיו גונבין ומביאין לפניו, והוא מקבל מהם. והיו הכול

אומרים: תדעו שהוא שפוי במעשיהם, שהוא מקבל מידם". ספרי זוטא במדבר, יא, כ.

10. "והענן סר מעל האהל". משל למלך בשר ודם שאמר לפדגוג: רדה את בני, אבל משאלך לי רדהו, מפני שרחמי האב על הבן. והרי דברים קל וחומר: אם חס המקום על הצדיקים בשעת כעס – קל וחומר בשעת רצון, שנאמר (ישעיה מט) "כה אמר ה' בעת רצון עניתך". ספרי במדבר, קה.

11. היה ר' שמעון אומר (דברים ד) "רק השמר לך ושמור נפשך מאד" – משל למלך שצד צפור, ונתנו ביד עבדו. אמר לו הוי זהיר בצפור זה לבני. אם אתה אבדתו - לא תהיה סבור צפור [ב]איסר אבדתי, אלא כאלו אבדת את נפשך. וכן הוא אומר (דברים לב) "כי לא דבר רק הוא מכס" וגוי. ספרי דברים, מח.

12. "ויסע מלאך האלהים [ההלך לפני מתנה ישראל וילך מאחריהם ויסע עמוד הענן מפניהם ויעמד מאחריהם]" ר' יהודה אומר הרי זה מקרא עשיר במקומות הרבה: מושלו משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שהיה מהלך בדרך ובנו עמו במדבר, באו לסטים לשבותו מלפניו נטלו ונתנו לאחריו, בא זאב ליטלו מאחריו נטל ונתנו לפניו, לסטים מלפניו וזאב מאחריו נטלו הרכיבו על כתפיו כענין שנאמר (דברים א' ל"א) "ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך [כאשר ישא איש את בנו בכל הדרך אשר הלכתם עד באכם עד המקום הזה]". התחיל מצטער לקחו על זרועותיו כענין שנאמר (הושע י"א ג') "ואנכי תרגלתי לאפרים קתם על זרועותיו ולא ידעו כי רפאתים", התחיל מצטער מפני חמה פרש עליו בגדו שנאמר (תהלים ק"ה ל"ט) "פרש ענן למסך", רעב – האכילהו לחם כענין שנאמר (ט"ו ד') "הנני ממטיר לכם לחם מן השמים", צמא – השקהו מים שנאמר (תהלים ע"ח ט"ז) "ניוצא נוזלים מסלע [וניורד כנהרות מים]", ואין נוזלים אלא מים חיים שנאמר (שה"ש ד' ט"ו) "מעין גנים באר מים חיים ונוזלים מן לבנון". מכילתא דרשב"י בשלח, יד, יט.

13. "אשר אני שוכן בתוכה" – חביבים ישראל, שאף על פי שהם טמאים שכינה ביניהם; שנאמר "כי אני שוכן בתוכה", ואומר "ולא יטמאו עוד את מחניהם, ולא תטמא הארץ". רבי נתן אומר: חביבים ישראל שבכל מקום שגלו שכינה עמהם: גלו למצרים שכינה עמהם, שנאמר (שמואל א ב) "הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים לבית פרעה"; גלו לבבל שכינה עמהם, שנאמר (ישעיה מג) "למענכם שולחתי בבלה"; גלו לעילם שכינה עמהם, שנאמר (ירמיה מט) "ושמתי כסאי בעילם והאבדתי משם מלך ושרים"; גלו לאדום שכינה עמהם, שנאמר (ישעיה סג) "מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה". וכשהם חוזרים שכינה עמהם, שנאמר (דברים ל) "ושב ה' את שבותך ורחמך". והשיב לא נאמר, אלא ושב ה' אלהיך. ואומר (שיר השירים ד) "אתי מלבנון כלה אתי מלבנון תבואי תשורי מראש אמנה מראש שניר וחרמון ממעונות אריות ומהררי נמרים". רבי אומר: משל למה הדבר דומה? למלך שאמר לעבדיו, אם תבקשוני הריני אצל בני. כל זמן שאתה מבקשני הריני אצל בני. וכן הוא אומר (ויקרא טז) "השוכן אתם בתוך טומאותם". ואומר (ויקרא טו) "בטמאם את משכני אשר בתוכם". ספרי במדבר, ק"ס.

14. כד דמך ר' חייא בר אבא בר אחתיה דבר קפרא קביל ר"ל עילוי דהוה רביה. גימר תלמידיה דבר נשא חביב עליה כבריה. עאל ואיפטר עילוי (שיר השירים ו) "דודי ירד לגנו לערוגת הבושם לרעות בגנים" לא צורכה אלא "דודי ירד לגנו לרעות בגנים". "דודי" זה הקב"ה. "ירד לגנו" זה העולם. "לערוגת הבושם" אלו ישראל. "לרעות בגנים" אילו אומות העולם. "וללקוט שושנים" אלו הצדיקים, שמסלקן מביניהן. משלו משל, למה הדבר דומה, למלך שהיה לו בן, והיה חביב עליו יותר מדאי. מה עשה המלך, נטע לו פרדס. בשעה שהיה הבן עושה רצונו של אביו היה מחזר בכל העולם כולו ורואה אי זו נטיעה יפה בעולם ונוטעה בתוך פרדסו. ובשעה שהיה מכעיסו היה מקצץ כל נטיעותיו. כך בשעה שישראל עושין רצונו של הקב"ה מחזר בכל העולם כולו ורואה אי זה צדיק באומות העולם ומביאו ומדבקו לישראל. כגון יתרו ורחב. ובשעה שהן

מכעיסין אותו היה מסלק הצדיקים שביניהן.²

15. "משל לאישה אלמנה שהיתה קובלת על בנה לדין, וכיוון שראתה שהדיין היה יושב, דן וגוזר מוות, אמרה, אם אני מודיעה את מה שסרח של בני לפני הדיין, מיד הוא הורגו. מה עשתה, המתינה עד שיסיים את הדיין, ולאחר שסיים את הדיין אמר לה, במה סרח בנך כנגדך? אמרה לו, כאשר היה ברחמי היה מבעט בי. אמר לה הדיין, ועכשיו הוא עושה לך משהו? אמרה לו, לא. אמר לה, אין בדברים האלה שום עבירה [...]. היא לא באה לבית הדין אלא להשתעשע עם בנה". ([במקור: בארמית](#). פסיקתא דרב כהנא, ט).

16. "כה אמר ה' צבאות התבוננו וקראו למקוננות ותבואנה" וגו' (ירמיה ט טז) ר' יוחנן וריש לקיש; ורבנן ר' יוחנן אמר, למלך שהיה לו שני בנים וכעס על הראשון ונטל את המקל וחבטו והגלהו אמר אוי לו לזה מאיזו שלוחה נגלה כעס על השני ונטל את המקל וחבטו והגלהו אמר אנא הוא דתרבותי בישא, כך גלו עשרת השבטים והתחיל הקדוש ברוך הוא אומר להם את הפסוק הזה "אוי להם כי נדדו ממני" וגו' (הושע ז יג) וכיון שגלו שבט יהודה ובנימין כביכול אמר הקב"ה "אוי לי על שבריי" (ירמיה י ט). וריש לקיש אמר למלך שהיו לו שני בנים כעס על הראשון ונטל את המקל וחבטו ופירפר ומת התחיל מקונן עליו כעס על השני ונטל את המקל וחבטו ופירפר ומת אמר אין בי כוח לקונן עליו אלא קראו למקוננות וקוננו עליו כך גלו עשרת השבטים והתחיל הקב"ה מקונן עליהם את הפסוק הזה "שמעו את הדבר הזה אשר אנכי נשא עליכם קינה" (עמוס ה א). וכיון שגלו שבט יהודה ובנימין כביכול אמר הקב"ה אין בי כוח לקונן עליהם אלא "קראו למקוננות ויקוננו עליהם" [...]. ורבנן אמרין, למלך שהיו לו שנים עשר בנים ומתו שנים והתחיל מתנחם בעשרה מתו עוד שנים התחיל מתנחם בשמונה מתו עוד שנים והתחיל מתנחם בששה מתו עוד שנים והתחיל מתנחם בארבעה וכיון שמתו כולן התחיל מקונן עליהם "איכה ישיבה בדד" (איכה א א). (פסיקתא דרב כהנא טו).

² וראו מקבילה בקהלת רבה ה, יא.

17. למלך שהיה אוהב את בנו עשה לו מונוייק [=רביד] של זהב ותולה אותו בצוארו. לא עשה אלא הכעיסו ונטל אביו ממנו את המונוייק ועשה לו כבלים ונתנם ברגליו של בנו. כך עשה הקב"ה אותיות של תורה כמונוייקית ונתנם על צואריהם של ישראל שנאמר "כי לוית חן הם לראשיך וענקים לגרורותיך" משלי א' ט', "תתן לראשך לוית חן עטרת תפארת תמגנד" (שם ד' ט'). לא עשו אלא עזבו את התורה שנאמר "עזבו את תורת וימאסו בה" ירמיה ו' י"ט. כתב אותיותיהם פורעניות והביאה עליהם: "איכה ישבה בדד". פסיקתא רבתי, כט. (מאה תשיעית).³
18. "פְּרָשָׁה צִיּוֹן בְּיַדֶּיהָ" (איכה א, יז). ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי: משל למלך שכעס על בנו. היכה אותו. והיה הבן אומר: חטאתי. בסוף פשט הבן שתי ידיו לפניו, ואמר לאביו: הכול לפניך. הכני ככל שתראה. כך: "פְּרָשָׁה צִיּוֹן בְּיַדֶּיהָ".⁴ איכה רבה א, נב.
19. [...] התחיל [משה] מפייס להקב"ה על מיתתו ואינו מתפייס, אמר לפניו רבש"ע לי ראוי מיתה שראיתי דרכיך ומעשיך ואורחותיך שנאמר לא אמות כי אחיה ואספר מעשי יה, משיבו הקב"ה ואומר לו משה אלו חיים ארוכים יפים לבני אדם כבר לאבותיך הראשונים לא הטעמתי אותן טעם מות אלא גניזה יפה לך מן הכל שנאמר יקר בעיני ה' המותה לחסידיו. ועדיין לא נתפייס עד שפייסו הקב"ה בשני דברים אמר לו משה אם אתה רוצה שתחיה שנים הרבה או אלף שנים לא יראו ישראל בשונאיהם ולא תכבש מדין לפניהם, מיד נתפש משה אמר בין היום בין מחר סוף הכל בא לידי מיתה שנאמר מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה מוטב שיראו ישראל בשונאיהם ותכבש מדין לפניהם, וכיון שנתפש משה היה קשה לפני הקב"ה שקנס לו מיתה, משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שהיה לו בן ומכעיסו בכל שעה ונוטל החרב ואמו

³ ראו דיון אצל שטרן, עמ' 76-77.

⁴ תרגום ע"פ שטרן, עמ' 80. המקור בנוסח שלפני שונה במקצת: "פְּרָשָׁה צִיּוֹן בְּיַדֶּיהָ, רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמר: למלך שהיה לו בן, הני מתי ליה נאמר חטית, הנה מתי ליה נאמר חטית וסיכלת, ועוד הני מתי ליה. עד דפֿשט עֶשֶׂר אֶצְבְּעוּי קוֹדְמוּי, כִּן תְּקִדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא הִנֵּה מְיַסֵּר לִירוּשָׁלַיִם, וְהִנֵּה אִמְרָה חֲטִית, עַד 'פְּרָשָׁה צִיּוֹן בְּיַדֶּיהָ'".

של בן ההוא אוהבתו ביותר וכשהמלך כועס על בנו עומדת ופורסת כנפיה על בנה וממלאת רחמים את המלך שלא יהא הורג את בנה, לשנים מתה אשתו של מלך והיה יושב ובוכה עליה לילה ויום, אמרו לו שריו ועבדיו וכי אשתך יפה מכל הנשים שאין אתה מקבל עליה תנחומין, אמר להם המלך וכי על אשתי אני בוכה איני בוכה אלא על בני שכל זמן שאמו קיימת בשעה שאני מבקש להרגו עומדת ופורשת כנפיה על בנה וממלאת אותי רחמים ואיני הורגו, עכשיו שמתה אמו עשוי לפני כמו שהוא חפור וקבור. אף כך הקב"ה קשה לפניו שקנס מיתה על משה אמר כל זמן שמשה קיים אע"פ שמכעיסין אותי ישראל ואני מבקש לאבדן עומד משה ומשתטח לפני ומבקש עליהם רחמים שנאמר סלח נא לעון העם הזה וגוי' ואומר ויאמר ה' סלחתי כדברך. וכן ויאמר להשמידם לולי משה בחירו, עכשיו שמת מי יעמוד ויבקש עליהם רחמים. (ילקוט שמעוני, מטות לא / תשפ"ה, כ"ג)

20. דָּבַר אַחַר, אָמַר לְפָנָיו רְבוּנוּ שֶׁל עוֹלָם יוֹדֵעַ אֲנִי שְׂאֵתָה אוֹהֵב אֶת בְּנֶיךָ וְאֵין אֶתָּה מִבְּקֵשׁ אֶלָּא מִי שְׂיִלְמַד עֲלֶיהֶן סְגוּרָא, אָמַר רַבִּי סִימוֹן, לְמָה הִדְבַּר דּוּמָה לְמֶלֶךְ וּבְנוֹ שֶׁהָיוּ נְתוּנִים בְּקִיטוֹן, וְהִפְדָּגוּג שֶׁל בְּנוֹ נָתוּן בְּטַרְקֵלִין, הִיָּה הַמֶּלֶךְ צוֹנֵחַ הַנִּיחוּ לִי שְׂאֵהָרֵג אֶת בְּנֵי, אֵינוֹ מִבְּקֵשׁ אֶלָּא מִי שְׂיִלְמַד עֲלָיו סְגוּרָא. כִּךְ הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא אוֹמֵר לְמִשָּׁה ([שמות לב, י](#)): וְעַתָּה הַנִּיחָה לִי וַיַּחַר אֲפִי בָהֶם וְאֶכְלֵם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גְדוֹל, אָמַר מִשָּׁה וְכִי תוֹפֵס אֲנִי בְּיָדוֹ שֶׁל הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא, כִּבְיָכוֹל אֵינוֹ מִבְּקֵשׁ אֶלָּא מִי שְׂיִלְמַד עֲלֶיהֶן סְגוּרָא, מִיָּד "וַיִּחַל מִשָּׁה".
דברים רבה ג, טו

מקורות: שטרן, המשל; פרנקל, מדרש ואגדה; גושן-גוטשטיין, אלוהים וישראל

5. מעשי חכמים כבנים לאמותיהם וכאבות לבנותיהם

1. אלא משום דכתיב ([בן סירא, מב](#)) "בת לאביה מטמונת שוא"⁵; מפחדה לא יישן בלילה": בקטנותה שמא תתפתה, בנערותה שמא תזנה, בגרה שמא לא תינשא, נישאת שמא לא יהיו לה בנים, הזקינה שמא תעשה כשפים. הא רבנן נמי אמרוה: אי אפשר לעולם בלא זכרים ובלא נקבות; אשרי מי שבניו זכרים, אוי לו למי שבניו נקבות. בבלי סנהדרין ק ע"ב⁶
2. אומר בן עזאי: תיב אדם ללמד את בתו תורה, שאם תשתה [=ממים המאררים], תדע שתזכות תולה לה. רבי אליעזר אומר, כל המלמד את בתו תורה, כאלו מלמדה תפלות. משנה סוטה ג, ד.
3. רבי שמעון ברבי איתילידא ליה ברתא הוה קא חלש דעתיה אמר ליה אבוה רביה באה לעולם אמר ליה בר קפרא תנחומין של הבל ניחמד אבוך [דתניא] אי אפשר לעולם בלא זכרים ובלא נקבות אלא אשרי למי שבניו זכרים אוי לו למי שבניו נקבות אי אפשר לעולם בסם ובלא בורסי אשרי מי שאומנותו בוסמי אוי למי שאומנותו בורסי. כתנאי ([בראשית כד, א](#)) "וה' ברך את אברהם בכל" מאי "בכל" רבי מאיר אומר שלא היתה לו בת. רבי יהודה אומר, שהיתה לו בת. אחרים אומרים: בת היתה לו לאברהם ו"בכל" שמה. בבא בתרא טז ע"ב⁷

⁵ מטמונת שווא: אוצר שאין בו ברכה.

⁶ ואלא אם טוען אתה כנגד הספר משום דכתיב [שנאמר] בספר בן סירא: "בת לאביה מטמונת שוא, מפחדה לא יישן בלילה, בקטנותה — שמא תתפתה על ידי אחרים, בנערותה — שמא תזנה מרצון, בגרה — שמא לא תינשא, נישאת — שמא לא יהיו לה בנים ותחזור לביתו, הזקינה — שמא תעשה כשפים" (בן סירא מב, יא-יד), וסבור אתה שאין לומר כך לאבי הבנות, ואולם הא רבנן נמי אמרוה [הרי חכמים גם כן אמרו זאת] לגבי נשים, שאמרו: אי אפשר לעולם בלא זכרים ובלא נקבות, שהרי הם קיום העולם, מכל מקום אשרי מי שבניו זכרים, אוי לו למי שבניו נקבות.

⁷ מסופר: ר' שמעון ברבי [בנו של רבי] איתילידא ליה ברתא [נולדה לו בת], הוה קא חלש דעתיה [היתה לו חולשת הדעת] מכך שלא נולד לו בן, אמר ליה אבוה [לו אביו]: רביה באה לעולם על ידי הבת. אמר ליה [לו] בר קפרא: תנחומין של הבל ניחמד אבוך [אביך]. דתניא [שכן שנינו בברייתא]: אי אפשר לעולם בלא זכרים ובלא נקבות והעולם זקוק לשניהם, אלא אשרי למי שבניו זכרים, אוי לו למי שבניו נקבות; וכיוצא בו: אי אפשר לעולם בלא כל המקצועות, בלא בסם שמלאכתו בבשמים, ובלא בורסי שמלאכתו בדברים שריחם רע, אשרי מי שאומנותו בוסמי, אוי למי שאומנותו בורסי. ומעירים: דבר זה הוא כתנאי [כמחלוקת תנאים] באותו נושא. שנאמר: "וה' ברך את אברהם בכל" (בראשית כד, א) ונחלקו מאי [מה פירושו] "בכל"? ר' מאיר אומר: שלא היתה לו בת וזו היתה הברכה. ר' יהודה אומר: שהיתה לו בת. אחרים אומרים: בת היתה לו לאברהם ו"בכל" שמה.

4. אמו של ר' טרפון ירדה לטייל לתוך חצרה בשבת והלך ר' טרפון והניח שתי ידיו תחת פרסותיה והיתה מהלכת עליהן עד שהגיעה למיטתה. פעם אחת חלה ונכנסו חכמים לבקרו אמרה להן התפללו על טרפון בני שהוא נוהג בי כבוד יותר מדאי. אמרו לה מה עביד לידך? [=מה עשה בעבורך?] ותניית להון עובדא [=סיפרה להם מה קרה]. אמרו לה אפילו עושה כן אלף אלפים עדיין לחצי כבוד שאמרה התורה – לא הגיע. ירושלמי פאה ג, ב⁸
5. אמו של ר' ישמעאל באה וקיבלת עלוי לרבותינו אמרה להן גיערו בישמעאל בני שאינו נוהג בי בכבוד באותה שעה נתכרכמו פניהם של רבותינו אמר איפשר ר' ישמעאל לא נהג בכבוד אבותיו אמרו לה מה עביד לידך אמרה כד דו נפק מבית וועדה אנא בעי משנז ריגלוי ומישתי מיהן ולא שביק לי אמרו לו הואיל והוא רצונה הוא כבודה. ירושלמי פאה ג, ב.⁹
6. "רבי טרפון הוה ליה ההיא אמא, דכל אימת דהות בעיא למיסק לפוריא גחין וסליק לה, וכל אימת דהות נחית נחתת עלויה. אתא וקא משתבח בי מדרשא אמרי ליה עדיין לא הגעת לחצי כיבוד כלום זרקה ארנקי בפניך לים ולא הכלמתה?¹⁰

⁸ ובגרסת ספר האגדה: אמו של ר' טרפון ירדה לטייל לתוך חצרה בשבת ונפסק קורדקיוס שלה. תלך ר' טרפון והניח שתי ידיו תחת פרסותיה והיתה מהלכת עליהן עד שהגיעה למיטתה. פעם אחת חלה ונכנסו חכמים לבקרו. אמרה להם: התפללו על טרפון בני, שהוא נוהג בי כבוד יותר מדאי. אמרו לה: מה עשה לך? ספרה להם אותו המעשה. אמרו לה: אפילו עושה כן אלף אלפים, עדיין לחצי כבוד שאמרה התורה לא הגיע. ⁹ אמו של ר' ישמעאל באה וקבלה עליו לרבותינו, אמרה להם: גערו בישמעאל בני, שאינו נוהג בי כבוד. באותה שעה נתכרכמו פניהם של רבותינו, אמרו: איפשר אין ר' ישמעאל נוהג כבוד באבותיו? אמרו לה: מה עושה לך? אמרה: כשהוא יוצא מבית המדרש, אני מבקשת לרחץ רגליו ולשתות מן תמימים ואינו מניח לי. אמרו לו: הואיל והוא רצונה הוא כבודה.

¹⁰ ר' טרפון הוה ליה ההיא אמא [היתה לו אם] דכל אימת דהות בעיא למיסק לפוריא [שכל פעם שהיתה רוצה לעלות למיטה] גחין וסליק לה [היה מתכופף והיתה עולה עליו], וכל אימת דהות נחית, נחתת עלויה [וככל פעם שהיתה יורדת מן המיטה. היתה יורדת עליו]. אתא וקא משתבח בי מדרשא [בא והשתבח בבית המדרש] שהוא מקיים מצות כיבוד הורים בשלימות. אמרי ליה [אמרו לו]: עדיין לא הגעת לחצי כיבוד. כלום זרקה ארנקי [ארנק] של כסף בפניך לים ולא הכלמתה על כך?

7. רב יוסף כי הוה שמע קל כרעא דאמיה אמר, איקום מקמי שכינה דאתיא.
אמר רבי יוחנן: אשרי מי שלא חמאן. רבי יוחנן כי [=כאשר] עברתו אמו – מת
אביו, ילדתו – מתה אמו. וכן אביי. קידושין לא, ע"ב.
8. "רב יוסף כי הוה שמע קל כרעא דאמיה אמר איקום מקמי שכינה דאתיא.
אמר רבי יוחנן אשרי מי שלא חמאן" (בבלי קידושין לא ע"ב).
9. "רב אסי הוה ליה ההיא אמא זקינה אמרה לי בעינא תכשיטין עבד לה בעינא
גברא נייעין לך בעינא גברא דשפיר כותך שבקה ואזל לארעא דישראל שמע
דקא אזלה אבתריה אתא לקמיה דרבי יוחנן אמר לי מהו לצאת מארץ
לחוצה לארץ א"ל אסור לקראת אמא מהו א"ל איני יודע [אתרח] פורתא הדר
אתא אמר ליה אסי נתרצית לצאת המקום יחזירך לשלום אתא לקמיה דרבי
אלעזר א"ל חס ושלום דלמא מירתח רתח א"ל מאי אמר לך אמר ליה המקום
יחזירך לשלום אמר ליה ואם איתא דרתח לא הוה מברך לך אדהכי והכי שמע
לארונא דקאתי אמר אי ידעי לא נפקי". קידושין לא ע"ב.¹¹
10. ר' חנינה בן חכינאי היה הולך לבית המדרש בסוף החתונה של ר' שמעון בר
יוחאי. היה אומר לו, התעכב בשבילי שאבוא עמך; לא התעכב בשבילו. הלך,
ישב שתיים עשרה שנה בבית המדרש. עד שבא נשתנו שבילי העיר, ולא היה

¹¹ ביאור שטיינזלץ: רב אסי הוה ליה ההיא [היתה לו אותה] אמא זקינה. אמרה ליה [לו]: בעינא [רוצה אני] תכשיטין. עבד [עשה] לה. אמרה לו: בעינא גברא [רוצה אני איש] להינשא לו, אמר לה: נייעין [אחפש] לך. אמרה לו: בעינא גברא דשפיר כותך [רוצה אני איש שיהיה יפה כמותך] ואזי ראה שדעתה מבולבלת ולא יוכל לספק כל רצונותיה, שבקה ואזל לארעא דישראל [עזבה והלך לארץ ישראל]. שמע דקא אזלה אבתריה [שמע שהיא הולכת אחריו] ועולה גם היא לארץ ישראל. אתא לקמיה [בא לפני] ר' יוחנן, אמר ליה [לו]: מהו לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ כדי לקבל את פניה? אמר ליה [לו]: אסור. שאל: לצאת לקראת אמא מהו? אמר ליה [לו]: איני יודע. אתרח פורתא [המתין רב אסי מעט], הדר אתא [חזר ובא אליו]. אמר ליה [לו] ר' יוחנן: אסי, נתרצית [החלטת שברצונך] לצאת – המקום יחזירך לשלום, ולא אמר יותר. אתא לקמיה [בא רב אסי לפני] ר' אלעזר לפי שלא ידע רב אסי כיצד לפרש את משמעות דברי ר' יוחנן אלה. ואמר ליה [לו]: חס ושלום, דלמא מירתח רתח [שמא הוא כועס עליך] על שרציתי לצאת? אמר ליה [לו] ר' אלעזר: מאי [מה] אמר לך בדיוק? אמר ליה [לו]: המקום יחזירך לשלום. אמר ליה [לו]: ואם איתא דרתח [יש מקום לומר שכעס] – לא הוה [היה] מברך לך [אותך], ובודאי היתה כוונתו להתיר לך ברצון גמור לצאת. אדהכי והכי [בינתיים] עד שיצא לקראת אמו שמע לארונא דקאתי [שארונה בא], שמתה והביאו את ארונה לארץ. אמר: אי ידעי אילו הייתי יודע[ן] לא נפקי [הייתי יוצא], שאחרי מותה לא היה צריך לצאת לכבודה מן הארץ.

יודע ללכת לביתו. הלך וישב על גדת הנהר. שמע את אותה ריבה שהיו קורים לה "בת חכינאי". אמר, "למד מזה שאותה ריבה שלנו היא". הלך אחריה. היתה יושבת אשתו מנפה קמת, הרימה עיניה ראתה אותו. ראה ליבה, פרח רוחה. אמר לפניו, ריבוננו של עולם, ענייה זו, זה שכרה? ביקש רחמים עליה והחייה אותה. (בבלי כתובות סב ע"ב, תרגום יי פרנקל, צורה ותוכן, 55-56).

11. נוסח אחר: חנניה בן חכינאי ור' שמעון בן יוחאי הלכו ללמוד תורה אצל רבי עקיבא בבני ברק, ועשו שם שלש עשרה שנה. רבי שמעון בר יוחאי היה שולח איגרות לביתו והיה יודע מה בביתו. חנניה בן חכינאי לא היה שולח איגרות לביתו ולא היה יודע מה בביתו. שלחה לו אשתו ואמרה, בתך בגרה, בוא והשיאה. צפה רבי עקיבא ברוח הקודש ואמר: כל מי שיש לו בת בוגרת ילך וישיאה. מה עשה? הלך לבאר ושמע קולות של השואבות שאמרו "בתו של חכינאי, מלאי כדך ולכי לך". היתה הולכת והוא אחריה עד שהגיעה לביתה. לא הספיקה אשתו [=ביתו] לראותו עד שיצאה נשמתה. ויש אומרים שחזרה לחיים. (בראשית רבה צה, בתרגום).

מקורות: ולר, נשים ונשיות; פרנקל, צורה ותוכן עמ' 51-57; פרנקל, עיונים עמ' 105-108.

6. מעשי חכמים כבנים לאבותיהם וכאבות לבניהם

1. מעשה באחד שעשה דיתקי [=צוואה], ואמר: לא יהא בני יורש מאומה משלי עד שעשה שוטה. הלך ר' יוסי בר יהודה ורבי לשאל לר' יהושע בן קרחה [=האם התנאי בצוואה תקף], והציצו מבחוץ וראו אותו מרגיע [=זוחל] על ידיו ועל רגליו וגמי [=חוט] נתון לתוך פיו והוא נמשך אחר בנו. וכיון שראו אותו הטמינו עצמם. נכנסו אצלו ושאלו על אותו המעשה. התחיל משחק ואמר להם: תייכם, זה המעשה ששאלתם עכשו הגיעני. מכאן: כיון שאדם רואה בנים כאלו הוא משתטף. מדרש שוחר טוב צב, יג (כאן ע"פ ספר האגדה)
2. אל יראה אדם לתינוק באזנו [=יאיים עליו בעונש] אלא מלקהו מיד, או ישתק ולא יאמר לו כלום. מעשה בבנו של גורגוס בלד, שברח מבית הספר והראה לו

אָביו בְּאֶזְנוֹ, וְנִתְיָרָא מֵאָביו וְהִלְךְ וְאָבֵד עֲצָמוֹ בְּבוּר. מַעֲשֵׂה בְּתִינוּק אֶחָד מִבְּנֵי
בְּרַק שֶׁשָּׁבַר צְלוּחִית בְּשֶׁבֶת וְהִרְאָה לוֹ אָביו בְּאֶזְנוֹ, וְנִתְיָרָא מֵאָביו וְהִלְךְ וְאָבֵד
עֲצָמוֹ בְּבוּר. אבל רבתי (מסכת שמחות), פרק שני, הלכה ד-ה.¹²

3. רבי חמא בר ביסא אזיל יתיב תרי סרי שני בני מדרשא כי אתא אמר לא
איעביד כדעביד בן חכינאי¹³ עייל יתיב במדרשא שלח לביתיה אתא ר' אושעיא
בריה יתיב קמיה הוה קא משאיל ליה שמעתא חזא דקא מתחדדי שמעתיה
חלש דעתיה אמר אי הואי הכא הוה לי זרע כי האי. בבלי כתובות סב ע"ב¹⁴

4. תחילתו של ר' אליעזר בן הורקנוס [פרקי דרבי אליעזר, א-ב]¹⁵

5. בבלואומאזה זבין להו מאני גזיזי דפתרא לבניה ומתברי להו.¹⁶

עח, ע"ב

6. נְשִׁים וְעֶבְדִּים וְקִטְנִים, פְּטוּרִים מִן הַסֵּכָה. קֵטָן שְׁאִינוֹ צָרִיךְ לְאָמוֹ, חָיֵב בַּסֵּכָה.
מַעֲשֵׂה וְיִלְדָה כָּלְתוֹ שֶׁל שְׁמַאי הִזְקָן וּפְחַת אֶת הַמַּעֲזִיבָה וְסִכְךְ עַל גְּבֵי הַמַּטָּה
בְּשֶׁבִיל הַקֵּטָן. משנה סוכה ב, ח¹⁷

¹² כאן ע"פ נוסח ספר האגדה, עמ' 787. מסכת שמחות היא מן ה"מסכתות הקטנות" (מאה 6-8).

¹³ "כדעביד [כפי שעשה] בן חכינאי": ראו הסיפור בסעיף 5 (י-יא) לעיל.

¹⁴ ר' חמא בר ביסא אזיל יתיב תרי סרי שני בני מדרשא [הלך וישב שתיים עשרה שנה בבית המדרש]. כי אתא [כאשר בא לביתו], אמר: לא איעביד [אעשה] כדעביד [כמו שעשה] בן חכינאי, שבא פתאום הביתה וגרם לאשתו אסון. עייל יתיב במדרשא [הלך וישב בבית המדרש]. ושלח לביתיה [לביתו] להודיע שבא. בעודו יושב בבית המדרש אתא [בא] ר' אושעיא בריה [בנו] שאותו לא הכיר ויתייב קמיה [וישב לפניו]. הוה קא משאיל ליה שמעתא [והיה שואל אותו ר' אושעיא הלכות], חזא דקא מתחדדי שמעתיה [ראה ששמועותיו של ר' אושעיא מחודדות, שהוא חריף מאוד], חלש דעתיה [חלשה דעתו, הצטער] ואמר: אי הואי הכא הוה [אם הייתי כאן ומלמד את בני היה] לי זרע כי האי [כזה, כמו נער זה].

¹⁵ אנו נקרא את גרסת ספר האגדה.

¹⁶ רבה היה קונה כלי חרס שבורים לבניו ושוברים אותם (כדי שישחקו בהם).

¹⁷ פירוש ר' עובדיה מברטנורה (סביבות 1500): **קטן שאינו צריך לאמו**: "כל שניעור משנתו ואינו קורא אימא אימא' הוי אינו צריך לאמו וחייב, ופחות מכאן – פטור. וכן הלכה. ודווקא שקורא ושונה ואינו שותק עד שתבוא אמו אליו הוא דנקרא 'צריך לאמו', אבל קורא פעם אחת ושותק לאו 'צריך לאמו' הוא". שטיינזלץ: מעשה וילדה כלתו של שמאי הזקן סמוך לסוכות ופחת (הוריד) שמאי את המעזיבה (כיסוי הטיט שעל הגג) והשאיר שם רק את הקורות וסיכך על גבי המטה בשביל הקטן שנולד.

מקורות: פרנקל, מדרש ואגדה; פרנקל, עיונים; שפירא, חז"ל; וייס וסתיו,
שובו

7. אמרות חכמים על הילדות ועל כיבוד אב ואם; שונות

1. "כל מי שאין לו בן, כאילו הוא מת, כאילו הוא הרוס, כאילו מת: יותאמר רחל אל יעקב הבה לי בנים' וגו'. כאילו הרוס, שנאמר: 'אולי אבנה ממנה', ואין בונין אלא את ההרוס". בראשית רבה מה, ב.
2. "שלשה שותפין הן באדם הקב"ה ואביו ואמו בזמן שאדם מכבד את אביו ואת אמו אמר הקב"ה מעלה אני עליהם כאילו דרתי ביניהם וכבודוני תניא רבי אומר גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שבן מכבד את אמו יותר מאביו מפני שמשדלתו בדברים לפיכך הקדים הקב"ה כיבוד אב לכיבוד אם וגלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שהבן מתיירא מאביו יותר מאמו מפני שמלמדו תורה לפיכך הקדים הקב"ה מורא האם למורא האב תני תנא קמיה דרב נחמן בזמן שאדם מצער את אביו ואת אמו אמר הקב"ה יפה עשיתי שלא דרתי ביניהם שאלמלי דרתי ביניהם ציערוני". קידושין ל ע"ב – לא ע"א.
3. "בעו מיניה מרב עולא, עד היכן כיבוד אב ואם? אמר להם צאו וראו מה עשה עובד כוכבים אחד באשקלון ודמא בן נתינה שמו: פעם אחת בקשו חכמים פרקמטיא בששים ריבוא שכר והיה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו ולא ציערו". קידושין לא ע"א.
4. כי אתא רב דימי אמר פעם אחת היה לבוש סירקון של זהב והיה יושב בין גדולי רומי ובאתה אמו וקרעתו ממנו וטפחה לו על ראשו וירקה לו בפניו ולא הכלימה. קידושין לא ע"א.
5. נוסח אחר: "הִלְכָה אָדָם מִיִּשְׂרָאֵל שֶׁהוּא זֶהִיר בְּכִבוּד אָב וְאִם, מֵהוּ שִׁכְרוּ. כֵּן שָׁנוּ רַבּוֹתֵינוּ אֵלּוּ דְבָרִים שֶׁאָדָם אוֹכֵל פְּרוֹתֵיהֶם בְּעוֹלָם הַזֶּה וְהִקְרָן קִימָת לְעוֹלָם הַבָּא כְּבוֹד אָב וְאִם וכו'. אָמַר רַבִּי אֲבָהוּ שֶׁאֵלּוּ תִלְמִידָיו אֶת רַבִּי אֶלְיעֶזֶר הַגָּדוֹל אֵי זֶהוּ כְּבוֹד אָב וְאִם, אָמַר לָהֶם צְאוּ וּרְאוּ מַה עֹשֶׂה דָמָה בֶן נְתִינָה

- בְּאֶשְׁקֶלֶן. וְהִיְתָה אִמּוֹ תְּסַרְתָּ דַעַת, וְהִיְתָה מִסְטָרְתּוֹ בֵּין תְּבָרָיו, וְלֹא הָיָה אוֹמֵר
לָהּ אֶלָּא: דַּיְךְ אִמִּי". דברים רבה א, טו.
6. "תני אבימי בריה דרבי אבהו יש מאכיל לאביו פסיוני וטורדו מן העולם ויש
מטחינו בריחים ומביאו לחיי העולם הבא". קידושין לא ע"א.
7. "רבי יוסי בר קיסמא אומר טבא תרי מתלת ווי לה לחדא דאזלא ולא אתיא.
מאי היא? אמר רב חסדא ינקותא" (בבלי שבת קנב ע"א).
8. "בא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם: מדת בשר ודם צר
צורה על גבי הכותל ואינו יכול להטיל בה רוח ונשמה, קרבים ובני מעים,
והקב"ה אינו כן: צר צורה בתוך צורה, ומטיל בה רוח ונשמה קרבים ובני
מעים, והיינו דאמרה חנה (שמואל א ב, ב) 'אין קדוש כה' כי אין בלתך ואין
צור כאלהינו'; מאי 'אין צור כאלהינו'? – אין צייר כאלהינו" (בבלי ברכות י
ע"א).
9. "כל מי שהוא מעמיד בן רשע או תלמיד רשע סוף שענינו כהות. בן רשע
מאבינו יצחק, שנאמר 'ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות', למה, שהעמיד
לעשו, בן רשע" (פסיקתא דרב כהנא ג, א).
10. "כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מדבר עמו לשון הקודש ומלמדו תורה, ואם
אין מדבר עמו לשון הקודש ואינו מלמדו תורה, ראוי לו כאילו קוברו" (ספרי
דברים, מו)
11. "הן אתם מאין ופעלכם מאפע" וגוי' (ישעיה מא כד) הן אתם מאין מן לא כלום
מליחה סרוחה ופעלכם מאפע ממאה פעיות שאשה פועה בשעה שהיא יושבת
על המשבר, תשעים ותשעה למיתה ואחת לחיים. "תועבה יבחר בכס" (שם)
אע"פ שהתינוק הזה יוצא ממעי אמו מלוכלך ומטונף מלא רירים ודם הכול
מחבקים אותו והכל מנשקים אותו וביותר כשהוא זכר" (פסיקתא דרב כהנא,
ט).
12. "ביום שהיה בכורו של אחד מהם (מהמצרים) מת, היה צר איקונין שלו בתוך
ביתו. ואותו היום (=ביום של מכת בכורות) היתה (=התמונה) נידקת ונשחקת
ונזרת, והיה קשה עליו כאלו אותו היום קברו". פסיקתא דרב כהנא, ז

8. על ראשית חיי האדם (=הילד)

1. דרש רבי שמלאי: למה הוולד דומה במעי אמו? לפנקס שמקופל ומונח. ידיו על שתי צדעיו, שתי אציליו על ב' ארכובותיו, וב' עקביו על ב' עגבותיו, וראשו מונח לו בין ברכיו ופיו סתום וטבורו פתוח ואוכל ממה שאמו אוכלת ושותה ממה שאמו שותה ואינו מוציא רעי שמא יהרוג את אמו. וכיון שיצא לאויר העולם נפתח הסתום ונסתם הפתוח שאלמלא כן אינו יכול לחיות אפילו שעה אחת. ונר דלוק לו על ראשו וצופה ומביט מסוף העולם ועד סופו שנאמר (איוב כט, ג) "בהלו נרו עלי ראשי לאורו אלך חשך". ואל תתמה, שהרי אדם ישן כאן ורואה חלום באספמיה. ואין לך ימים שאדם שרוי בטובה יותר מאותן הימים, שנאמר (איוב כט, ב) "מי יתנני כירחי קדם כימי אלוה ישמרני", ואיזהו ימים שיש בהם ירחים ואין בהם שנים? הוי אומר אלו ירחי לידה. ומלמדן אותו כל התורה כולה, שנאמר (משלי ד ד) "ויורני ויאמר לי יתמד דברי לבך שמור מצותי וחיה", ואומר (איוב כט, ד) "בסוד אלוה עלי אהלי". [...]. וכיון שבא לאויר העולם בא מלאך וסטרו על פיו ומשכחו כל התורה כולה, שנאמר (בראשית ד, ז) "לפתח חטאת רובץ". ואינו יוצא משם עד שמשביעין אותו שנאמר (ישעיהו מה, כג) "כי לי תכרע כל ברך תשבע כל לשון". כי לי תכרע כל ברך זה יום המיתה שנאמר (תהלים כב, ל) "לפניו יכרעו כל יורדי עפר", תשבע כל לשון זה יום הלידה שנאמר (תהלים כד, ד) "נקי כפים ובר לבב אשר לא נשא לשוא נפשו ולא נשבע למרמה". ומה היא השבועה שמשביעין אותו? תהי צדיק ואל תהי רשע. ואפילו כל העולם כולו אומרים לך צדיק אתה היה בעיניך כרשע. והוי יודע שהקב"ה טהור ומשרתיו טהורים ונשמה שנתן בך טהורה היא. אם אתה משמרה בטהרה מוטב, ואם לאו הריני נוטלה ממך. תנא דבי ר' ישמעאל, משל לכהן שמסר תרומה לעם הארץ ואמר לו: אם אתה משמרה בטהרה מוטב ואם לאו הריני שורפה לפניך. נידה ל ע"ב
2. ואמר רבי אלעזר, למה ולד דומה במעי אמו? לאגוז מונח בספל של מים, אדם נותן אצבעו עליו שוקע לכאן ולכאן. נידה לא ע"א

3. תנו רבנן שלשה חדשים הראשונים תשמיש קשה לאשה וגם קשה לולד . אמצעיים קשה לאשה ויפה לולד אחרונים יפה לאשה ויפה לולד שמתוך כך נמצא הולד מלובן ומזורז תנא המשמש מטתו ליום תשעים כאילו שופך דמים מנא ידע אלא אמר אביי משמש והולך (תהלים קטז, ו) ושומר פתאים ה' תנו רבנן שלשה שותפין יש באדם הקב"ה ואביו ואמו מזריע הלובן שממנו עצמות וגידים וצפרנים ומוח שבראשו ולובן שבעין אמו מזרעת אודם שממנו עור ובשר ושערות ושחור שבעין והקב"ה נותן בו רוח ונשמה וקלסתר פנים וראיית העין ושמיעת האוזן ודבור פה והלוד רגלים ובינה והשכל וכיון שהגיע זמנו להפטר מן העולם הקב"ה נוטל חלקו וחלק אביו ואמו מניח לפניהם אמר רב פפא היינו דאמרי אינשי פוץ מלחא ושדי בשרא לכלבא.¹⁸ נידה לא ע"ב
4. תני: בזמן שהולד נוצר במעי אמו, שלשה הם שתפין בו, הקדוש ברוך הוא ואביו ואמו, אביו מזריע בו לבן שממנו תבנים, והמת, והצפרנים, ולבן שבעין, והעצמות, והגידין. אמו מזרעת אדם שממנו הדמים, והעור, והבשר, ושער ושחור שבעינים. והקדוש ברוך הוא יתברך שמו ויתרומם זכרו, נותן בו עשרה דברים, ואלו הן: רוח, ונשמה, וקלסתר, פנים, ומראית עינים, ושמיעת אזנים, ודבור שפתים, ונשיאות ידים, והלוד רגלים, ותכמה, ובינה, ועצה, ודעת, וגבורה. וכשבא שעת פטירתו הקדוש ברוך הוא נוטל חלקו ומניח חלק אביו ואמו לפניהם, ואביו ואמו בוכין. אמר להם הקדוש ברוך הוא מה לכם בוכין? כלום נטלתי משלכם? לא נטלתי אלא שלי. אומרים לפניו, רבונו של עולם כל זמן שהיה חלקך מערב בחלקנו היה חלקנו שמור מן המה ותולעה, ועכשיו שנטלת חלקך מתוך חלקנו, הרי חלקנו משלך ונתון למה ותולעה. רבי יהודה הנשיא היה מושלו, משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו כרם ומסרו לאריס, אמר המלך לעבדיו לכו בצרו את כרמי וטלו את חלקי והניחו חלק האריס במקומו, מיך הלכו ועשו כדבר המלך, והתחיל אותו האריס צווח ובוכה. אמר לו המלך, כלום משלך נטלתי ולא שלי נטלתי? אמר ליה, אדוני המלך כל זמן שהיה חלקך עם חלקי היה חלקי שמור מבזה וגנבה, ועכשיו שנטלת חלקך הרי

¹⁸ רש"י: השלך המלח מן הבשר ושוב אינו ראוי אלא לכלבים כך הנשמה היא מלח לגוף לקיימו כיון שהלכה אז מסריח הגוף.

חֲלָקֵי מִשְׁלַךְ לְבַזָּה וּגְנֵבָה. תְּמַלֵּךְ, זֶה מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים תִּקְדּוּשׁ בְּרוּךְ הוּא.
הָאָרִיס, זֶה אָבִיו וְאִמּוֹ שֶׁל אָדָם. כָּל זָמַן שֶׁתִּנְשָׁמָה בְּאָדָם שְׁמוֹר הוּא, כִּיּוֹן שְׁמַת
הָרִי הוּא לְרֵמָה וּלְתוֹלְעָה, שְׁנֶאֱמַר (איוב כה, ו): "אֵף כִּי אֶנּוֹשׁ רֵמָה", אֱלוֹ
הַכְּנִים שְׁבַחְתִּיו, "וּבֶן אָדָם תּוֹלְעָה", אֱלוֹ תוֹלְעִים שְׁמַרְחִישִׁין תַּחְתָּיו בְּמוֹתוֹ.
שְׁמַעוֹן בֶּן אֶלְעָזָר אוֹמֵר, אֶפְלוּ בֶן יוֹמוֹ חֵי אֵינוֹ צָרִיד שְׁמוֹר, לֹא מִן הַחֲלָדָה וְלֹא
מִן הַעֲכָבְרִים וְלֹא מִן הַנְּחָשִׁים; תִּכְלָב רוֹאֶה וּבוֹרֵחַ, הַנְּחָשׁ רוֹאֶה וּבוֹרֵחַ. אֲבָל
כְּשִׁמַּת, אֶפְלוּ כְּעוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׂן צָרִיד שְׁמוֹר מִן הַחֲלָדָה וּמִן הַעֲכָבְרִים וּמִן
הַנְּחָשִׁים, שְׁכָל זָמַן שְׁאָדָם חֵי אֵימָתוֹ מְטַלֵּת עַל כָּל תְּבָרִיּוֹת וְהַחֲיּוֹת וְהַרְמָשִׁים,
שְׁנֶאֱמַר (בראשית ט, ב): "וּמוֹרָאֲכֶם וְחַתְּכֶם יִהְיֶה עַל כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה" וְגו', כִּיּוֹן
שְׁמַת אָדָם נִטְלָה אֵימָתוֹ וְצָרִיד שְׁמוֹר. קַהֲלַת רַבָּה ה, י